

ביאורים

מדרגה זו של החסידות הינה מדרגה גבוהה מאוד. העיסוק במדרגה זו הוא מיוחד, ולכן הוא מצריך עבודה מדוקדקת ביותר. משום שככל שהעניין חשוב יותר, כך יש לעסוק בו בזהירות יתר ובעדינות.

הדקדוק במדרגת החסידות, נובע מהקושי הגדול בזהויה האמת הנדרשת מאיתנו, וזאת מחמת דקות העניינים. הרמח"ל מלמדנו, כי הדקדוק בנוי משילובם של שלושה גורמים: ישירות הלב, הבחינה האמיתית והביטחון בה'.

ישרות הלב - לב ישר משמעותו, חיפוש אמיתי של רצון ה' בלבד, ללא חשבונות וגורמים חיצוניים כמו 'מה יגידו', ושאר דברים המבלבלים את האדם.

הבחינה האמיתית - גם לאחר שמנסה האדם ליישר את לבו כדי לעשות נחת רוח ליוצרו, עדיין הוא חייב לעיין היטב ולבחון האם הוא אינו נמשך אחר חשבונות זרים. האם זהו באמת המעשה הרצוי.

הביטחון בה' - בסופו של דבר האדם מוגבל. אם הוא חושב שבכוחו להבין הכל, ולדעת את האמת האמיתית על בוריה, הוא טועה טעות גדולה. מכאן מגיע הצורך הגדול בביטחון בבורא עולם שיסייע לו וידיכו בדרך אמת.

פעמים רבות קורה שאדם נמצא במבוכה מסוימת מחמת הקושי לזהות מהו המעשה הרצוי. כאשר אנו עוסקים במדרגות הגבוהות שאינן בבחינת "שחור - לבן" והן עוסקות ב'מה שמעבר', הדברים מסתבכים יותר. לדוגמה, פעמים האדם מדמה שאם יחמיר בעניין מסוים ויתגבר על הנטייה להקל על עצמו הוא ייצא נשכר מכך, שהרי הצליח להתגבר על יצרו. אולם פעמים קורה ההפך, שמתוך חומרה זו נמשך האדם ועובר על איסורים חמורים יותר וכדומה.

לכן, כאשר האדם משלב את שלושת הדברים, לב ישר, עיון במעשים וביטחון בה', הוא יזכה לעזרה וסייעתא דשמיא לבל ייפול בהכרעותיו הקשות.

הרחבות

• מה היה צריך גדליה בן אחיקם לעשות

שִׁמְפְּנֵי רַב חֲסִידוֹתוֹ... שְׁלֹא לְקַבֵּל לְשׁוֹן הָרַע. בדברי הגמרא שהביא הרמח"ל נאמר כך: "אשר הכה ביד גדליה. וכי גדליה הרגן? והלא ישמעאל הרגן! אלא מתוך שהיה לו לחוש לעצת יוחנן בן קרח ולא חש - מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן. אמר רבא: האי לישנא בישא (לשון הרע), אף על פי דלקבולי לא מבעי (לקבל אסור) - מיחש ליה מבעי (לחשוש לו - צריך)".

לפי זה, הסביר החפץ חיים מה היה גדליה בן אחיקם צריך לעשות: "משמע דבמה שלא רצה גדליה לקבל דברי יוחנן בן קרח יפה עשה כדון, אך קלקל במה שלא חשש לדבריו לשמור את עצמו ואת אנשיו ממנו, והרי שם במעשה דגדליה רבים אמרו לו שמחשבת ישמעאל להרגו כמו שמפורש בקרא (בפסוק) ושם לא היו רשעים במה שהרכילו על ישמעאל דאדרבה (להפך) מצוה רבה קיימו בזה" [הלכות לשון הרע ז, סעיף קטן ו].

• מה היה צריך רבי זכריה בן אבקולס לעשות

עֲנוּתָנוֹתָו שֶׁל רַבִּי זְכַרְיָה. רבי צבי הירש חיות הסביר שמשום פיקוח נפש היה מותר להקריב את קרבנו של בר קמצא למרות שהיה בו מום, ואף להרוג את בר קמצא מדין רודף של כלל ישראל, אולם "מפני גודל ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס לא הרהיב עוז בנפשו עשות בזה הלכה למעשה וחשש שיחשדו אותו שעשה שלא כהלכה ולא החשיב עצמו לגדול ולקבוע בדעתו להיות עושה הלכה למעשה ולתלות בהוראת שעה" [פירושו לגיטין נו ע"א].

פרק כ - במשקל החסידות

הדברים הנצרכים להצליח בכך: לב ישר, עיון מעמיק וביטחון בה'

מה שצריך לבאר עתה הוא משקל^ו החסידות הזו, והוא ענין עקרי מאד מאד. ותדע באמת שזוהי המלאכה הקשה שבחסידות, כי דקותו רב ויש ליצר בדבר הזה כניסה גדולה, על פן נמצאות סכנתו עצומה, כי הרבה דברים טובים יוכל היצר לרחק כאלו הם רעים, והרבה חטאים לקרב כאלו הם מצוות גדולות. ובאמת שלא יוכל איש להצליח במשקל הזה אלא בשלשה דברים, שיהיה לבו ישר שבלבבות, שלא תהיה פניתו אלא לעשות הנחת רוח לפניו יתברך ולא זולת זה כלל, ושהיה מעין על מעשיו עיון גדול וישתדל לתקנם על פי התכלית הזו, ואחר כל זאת יהיה משליף יתנו על ה', שאז יאמר בו, "אשרי אדם עוז לו^ו בך וגו' לא ימנע טוב להלכים בתמים" (תהלים פד, ו-ב).

אמנם אם אחד מן התנאים האלה יחסר לו, לא יגיע אל השלמות וקרוב הוא לפשל ולפול, דהיינו, או אם הפניה לא תהיה מבחרת וזכה או אם יתמשל מן העיון במה שייכל לעין, או אם אחר כל זה לא יתלה בטחונו בקונו, קשה לו שלא יפול. אף אם שלשם ישמר כראוי, תמימות המחשבה, עיון ובטחון, אז ילך בטח באמת ולא יאנה לו כל רע. הוא הדבר שאמרה חנה בנביאותה (שמואל א' ב, ט), "רגלי חסידו ישמר", ודוד כמו כן אמר (תהלים לו, כח), "ולא יעזב את חסידיו לעולם נשמרו".

הנה מה שצריך להבין הוא, כי אין לדון דברי החסידות על מראיהן הראשון^ו, אלא צריך לעין ולהתבונן עד היכן תולדות המעשה מגיעות, כי לפעמים המעשה בעצמו יראה טוב, ולפי שהתולדות רעות יתחייב להניחו^ו, ולו יעשה אותו יהיה חוטא ולא חסיד.

הנה מעשה גדליה בן אחיקם גלוי לעינינו שמפני רב חסידותו שלא לדון את ישמעאל לכף חובה או שלא לקבל לשון הרע אמר ליוחנן בן קרח, "שקר אתה דבר אל ישמעאל" (ירמיה מ, טז), ומה גרם? גרם שמת הוא ונפזרו ישראל וכבה גחלתם הנשארה. וכבר יחס הכתוב הריגת האנשים אשר נהרגו - אליו, כאלו הרגם הוא, וכמאמרם זכרונם לברכה (עין נדה סא ע"א) על פסוק "את כל פגרי האנשים אשר הכה ביד גדליהו" (ירמיהו מא, ט).

והבית השני גם הוא חרב על ידי חסידות כזה אשר לא נשקל במשקל צדק. במעשה ד'בר קמצא' (גיטין נו ע"א) אמרו, "סבור רבנו לקרובה", אמר להם רבי זכריה בן אנקליס, יאמרו 'בעלי מומין קרבין לגבי מזבח', סבור למקטלה^ו, אמר להם רבי זכריה בן אנקליס, יאמרו 'מטיל מום בקדשים יהרג'. בין כך ובין כך הלך אותו הרשע והלשין את ישראל, בא הקיסר והחריב ירושלים. והוא מה שאמר רבי יוחנן על זה, "ענוותנותו של רבי זכריה החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגלתנו לבין האמות". הרי לך שאין לדון בחסידות המעשה באשר הוא שם לבד, אף צריך לפנות פה וכה לכל הצדדין שייכול שכל האדם לראות, עד שידין באמת איזה יכשר יותר העשיה או הפרישה.

משקל - שיקול הדעת ואיזון נכון. **עוז לו** - ביטחונו בה'. **על מראיהן הראשון** - לא מבט ראשון ושטחי. **להניחו** - להימנע מלעשותו. **סבור רבנו לקרובה** - חשבו חכמים להקריב את הקרבן שבר קמצא הטיל בו מום. **למקטלה** - להרוג את בר קמצא.

החובה להתבונן בתוצאותיהם של המעשים

ביאורים

כפי שכבר ראינו אתמול, ענייני החסידות אינם פשוטים, ופעמים רבות ישנה נטייה לטעות בשיקול הדעת ולחשוב שדווקא המעשה הטוב הוא לא טוב, וכן להפך.

אחת מהדוגמאות הנפוצות לכך, היא מצוות התוכחה. פעמים רבות אנשים מוכיחים את האחר כדי לקרבו לדרך הישר, אך בעצם הם גורמים לתוצאה הפוכה. במקום לקרב את האדם ולחבר אותו אל האמת, הם יוצרים אצלו פחד וסלידה מהאמת, מחמת אותו אדם שהוכיח אותם.

עניין נוסף בו שוגים לא פעם, הוא עניין קיום המצוות וענייני עבודת ה' בחברה. לא פעם קורה שישנם עניינים מסוימים שהחברה רואה בהם מעשים משונים ומבוזים, מה שגורם באופן טבעי לרצות לא לקיים את המעשה. בשלב זה מגיעה השאלה, מה האמת? האם נכון יותר ללכת נגד הזרם ולנצח אותו, או שישנו צורך דווקא להצניע וכת ולעשות דברים חריגים שנראים מוזר.

כמובן, באמת יש מקום לשני הצדדים. בעניינים המחויבים, שהם עיקרי תרי"ג מצוות, צריך האדם ללכת אחר האמת שלו בלב שלם ללא כל חשש ממה שיגידו, איך זה נראה, וכדומה. שהרי הוא עבד ה' וכפוף לרצונו של ה' בלבד. בעניינים אלו הוא שואדם יעשה את המעשים המחויבים ללא כל חשבון וללא עירוב של נתונים 'חיצוניים', מה שאין כן ביחס לענייני החסידות ומה שמעבר. בדברים אלה יש מקום גם לחשבונות 'חיצוניים' של החברה. כאשר אדם נוהג בהנהגות של חסידות, הוא צריך להסתכל במבט שלם, רחב וכולל של כל הנתונים. ולכן, כאשר אדם רואה שהנהגותיו עשויות לגרום ללעג אצל חבריו, מוטב לו שיפרוש מהנהגות אלו, ולא יכשיל את חבריו.

לסיכום: בכל מה שקשור להנהגות החסידות צריך לשקול היטב כל צעד ושעל ולהיזהר מאוד מ'ללכת עם הראש בקיר', מה שעלול להביא חלילה לידי תוצאות הפוכות של לעג וקלס בעיני חבריו.

הרחבות

• המעלה שבהצנעת מעשים טובים

וְהִצְנַע לְכַת עִם אֱלֹהֶיךָ. בדברי רבי חיים ויטאל מצינו שישנה בעייתיות נוספת בעצם פרסום מעשיו הטובים: "ואמרו רבותינו ז"ל [אלוהו רבא כא] לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ויהיו כל דרכיו לשם שמים, ואם יכול אדם שיעשה כל דרכיו לשם שמים ולא יפרש לבריות אפילו אחד מהם, שכרו כפול ומכופל מפני שכבוד אלוהים הסתר דבר" [שערי קדושה ב, ד].

בספר יסוד ושורש העבודה הזכיר עניין זה והוסיף: "אך אם יפתה היצר את האדם חס ושלום בשביל גודל מעלת הסתרת מעשיו לקצר בעבודת הבורא יתברך דהיינו שלא יתפלל האדם בתמידות בצבור ככוונה עצומה ובהתלהבות גדול... וכיוצא בכדי שלא יקרא צדיק וחסיד בין הבריות חלילה וחס לשמוע אל היצר בזה" [א, י].

• זהירות מחומרות הפוגעות בזולת

ואם הפרישה תוליד יותר קדוש שם שמים ונחת רוח לפניו מן המעשה יפרש ולא יעשה. רבי יחזקאל אברמסקי היה רגיל לומר: "אינני מחזר אחרי חומרות היות והתבוננתי כי בדרך כלל כל חומרה עלולה לפגוע במצוות שבין אדם לחברו אם זו אשתו או משרתו, חברו וכדומה" [הזהרו בכבוד חבריכם עם קלג].

הנה התורה צנתה (ויקרא יט, יז), "הוכח תוכיח את עמיתך", וכמה פעמים יפנס האדם להוכיח חטאים במקום או בזמן שאין דבריו נשמעים, וגורם להם להתפרץ יותר ברשעם ולחלל ה' להוסיף על חטאתם פשע, הנה בכיוצא בזה אינו מן החסידות אלא לשתק. וכך אמרו זכרונם לברכה (במות סה ע"ג), "כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר את שאינו נשמע".

ראה, פשוט הוא שראוי לכל אדם להיות מקדים ורץ לדבר מצוה ולהשתדל להיות מן העוסקים בה, אך הנה לפעמים יכול להולד מזה מריבה, שיתר תבונה המצוה ויתחלל בה שם שמים ממה שיתפבד, בכיוצא בזה ודאי שחייב החסיד להניח את המצוה ולא לרדף אחריה.

וכן אמרו זכרונם לברכה בענין הלויים זה לשונם (במדבר רבה ה, א), "מפני שהיו יודעים שכל מי שטוען בארץ^ו שָׁכְרוּ מִרְבָּה, והיו מניחין את השלחן והמנונה והמזבחות וכלן רצין לארון לטל שֶׁכֶר, ומתוך כך היה זה מריב ואומר, אני טוען כאן, וזה מריב ואומר, אני טוען כאן, ומתוך כך היו נוהגין קלות ראש, והיתה השכינה פוגעת בהם" וכו'.

הנה חייב האדם לשמור כל המצוות בכל דקדוקיהם לפני מי שיהיה, ולא יירא ולא יבוש, וכן הוא אומר (תהלים קיט, מז), "וְאֵיךְ בָּרַךְ בְּעִדְתֶּיךָ נֶגֶד מַלְאָכִים וְלֹא אָבוֹשׁ". וכן שנינו (אבות ה, כ), "הוי עז פנמור" וכו'. אמנם גם בזה צריך חלוק והבחנה, כי כל זה נאמר על גופי המצוות שחייבים אנו בהם חובה גמורה, שבהם ישם פניו כחלמיש, אך יש איזה תוספות חסידות, שאם יעשה אותם האדם לפני המון העם ישחקו עליו ויתלוצצו, ונמצאו חוטאים ונענשים על ידו, והוא היה יכול להניח מלעשות הדברים ההם, כי אינם חובה מחלטת. הנה דבר כזה ודאי שיתר הגון הוא לחסיד שיניחהו משיעשהו, והוא מה שאמר הכתוב (מכה ו, ח), "וְהִצְנַע לְכַת עִם אֱלֹהֶיךָ", וכמה חסידים גדולים הניחו ממנהגי חסידותם בהיותם בין המון העם, משום דמחזי כיהרא^ו. כללו של דבר, כל מה שהוא עקרי במצוה יעשהו לפני כל מלעיג וימה שאינו עקרי והוא גורם שחוק והתול לא יעשהו.

נמצאת למד, שהבא להתחסד חסידות אמיתי, צריך שישקל כל מעשיו לפי התולדות הנמשכות מהם ולפי התנאים המתלויים להם, לפי העת, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום, ואם הפרישה תוליד יותר קדוש שם שמים ונחת רוח לפניו מן המעשה - יפרש ולא יעשה, או אם מעשה אחד במראיתו הוא טוב ובתולדותיו או בתנאיו הוא רע, ומעשה אחר רע במראיתו וטוב בתולדותיו, הכל הולך אחר החתום והתולדה, שהיא פרי המעשים באמת.

ואין הדברים מסורים אלא ללב מבין ושכל נכון, כי אי אפשר לבאר הפרטים שאין להם קץ ו'ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה" (משלי ב, ג). ומעשה דרבי טרפון (ברכות יא ע"א) ויכח, שהקמיר להטות כבית שמאי ואמרו לו, "כדאי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל", אף על פי שמקמיר היה. וזה, שענין מחלקת בית שמאי ובית הלל היה ענין פבד לישראל, מפני המחלקת הגדולה שרבתה ביניהם, וסוף סוף נגמר^ו שהלכה כבית הלל לעולם (עירובין יג ע"ב), הנה קיימה של תורה שגמור-דין זה ישאר בכל תקף לעד ולעולמי עולמים ולא תחלש בשום פנים, שלא תעשה תורה חס-וחלילה כשתי תורות, ועל פן לדעת המונהגות, יותר חסידות הוא להחזיק כבית הלל אפילו לקלא מלהקמיר כבית שמאי. וזה לנו לעינים לראות אי זה דרך ישכן אור באמת ובאמונה לעשות הישר בעיני ה'.

הדורים המכשילים אחרים בליצנות - אין לעשותם בפניהם

תחומי העיון הנצרך למשקל החסידות

ביאורים

כפי שכבר ראינו לאורך כל הספר, כשהרמח"ל עוסק בעניין המידות הוא אינו נשאר ברובד המחשבתי בלבד, אלא יורד לפסים מעשיים. משום כך מייחד הרמח"ל פרק שלם העוסק בדרך קניית מידת החסידות, בדומה למידות האחרות שראינו עד עתה.

היסוד לקניית מידת החסידות הוא ההתבוננות בגדולתו ורוממותו של הקב"ה. העיסוק בגדולת ה' יוצר זהות פנימית של האדם עם רצון ה'. כאשר אנחנו עוסקים בחסידות בימה שמעבר, לא ניתן לעשות זאת על ידי כפייה חיצונית, ומשום כך ישנו הכרח ליצור חיבור פנימי ואהבת אמת. מתוך החיבור הפנימי יבוא האדם לקיים את התוספות השייכות אל מידת החסידות.

דרך נוספת אותה מציע הרמח"ל לקנין החסידות היא להתרומם מהמקום הפרטי בו האדם נמצא ולהכניס בתוכו חיבור אמיתי למדרגה שנמצאת מעליו. כדי שהאדם יוכל להתרומם לא די בכך שהוא יעסוק בבירור פנימי, אלא ינסה להפגיש את עצמו עם אנשים ומציאות השייכים למדרגה זו. לכן מציע הרמח"ל, לעסוק בלימוד ועיון של מזמורי התהלים, והם יפתחו בפניו את הצוהר הנכון אל העולם שמעליו, אל עולם החסידות.

אמצעי נוסף להשגת החסידות אותו מעלה הרמח"ל, מתמקד דוקא ב'סור מרע'. כדי שאדם יוכל להתמסר לענייני העבודה ומידת החסידות, ישנו צורך חיוני שהוא יפנה מעצמו כל טרדה ומפריע. כאשר האדם מוטרד במפריעים שונים הם גורמים לו להתרכז בעצמו, ובכך הוא פוגע ביכולתו להתעלות, להתקדש, ולחפש כל הזמן איך ניתן לעשות נחת רוח לבורא יתברך שמו.

לסיכום, כאשר מתפנה האדם מכל ענייניו וטרדותיו, עוסק בהתבוננות האמיתית על גדלות ה' ולומד מדרכיה של החסידים הראשונים, נפתחת לפניו דרך האמת, והוא יכול להתקדש ולהטהר, ולקנות בעצמו את מידת החסידות.

הרחבות

• בשבח אמירת תהלים

רב ההתמדה והעיון במזמורי דוד עליו השלום. הרמח"ל קורא לנו להידבק בה', בירתו ובאהבתו דרך העיון בספר תהלים. מאידך היו שאמרו שצריך להתמיד בקריאת המזמורים אפילו בשעה שקשה לאדם לעיין בתהלים ואינו מבין את המילים, וכמו במעשה הבא מרבי פנחס מקוריץ: "אמר לאדם אחד בשעה שיצר לו לגמור תהלים בלי הפסק. וקבל לפניו שהוא טרוד כל כך שאינו יכול לכוון אפילו פרוש המלות! והשיב אדרבא בשעת טירדא כזאת דוקא יש לשפוך שיח לפני ה' יתברך ולומר אני טרוד ואין לי לב כלל לכוון. הנני אומר לפניך ריבונו של עולם התיבות הקדושות שנאמרו ברוח הקדש ואתה בעצמך תפעל בהם מה שאני צריך כי אני איני יכול כלל" [אמרי פנחס, שער סדר היום ככב].

ר' חיים מוולוז'ין מביא מדרש המבאר שדוד ביקש שאמירת תהלים תחשב כמו לימוד ענייני טהרות, ומשמע מכל שיש באמירת תהלים מעלה של לימוד תורה. ואף על פי כן הוא מזהיר מלהימשך יתר על המידה בדרך זו: "והנה בודאי שלא יעלה על הדעת לעזוב לימוד התורה ולהתעסק רק בזה וכמו שכתב גאון ישראל הגר"ח מוולוז'ין וצוק"ל בספרו הקדוש נפש החיים שער ה' פרק א' נגד אלה שהזניחו לימוד התורה ש"ס ופוסקים... אבל גם הגאון מודה שקצת זמן מהיום ללמוד כמה פרקי תהלים בכל יום... ראה בספרו רוח חיים..." [הקדמת פירוש 'אשרי האיש' לתהלים].

פרק כא - בדרך קניית החסידות וההרחקה ממפסידיה

קניית החסידות - בריבוי ההתבוננות בגדולת ה'

הנה ממה שיועיל הרבה לקנות החסידות, הוא גדל ההסתכלות רוב ההתבוננות. כי כְּאִשֶׁר יִרְבֶּה הָאֵדָם לְהִתְבּוֹנֵן עַל גְּדֹל רוממותו וְתִבְרָךְ וְתִכְלִית שְׁלֵמוֹתוֹ רוב ההרחק הבלתי משער שביין גדלו וביין שפלותו, יגרם לו שִׁימְלֵא יִרְאֶה וְרַעְדָה מִלְּפָנָיו, וּבִהִתְבּוֹנְנוֹ עַל רֹב חֲסִידוֹ עֲמָנוּ וְעַל גְּדֹל אֱהָבָתוֹ יִתְבְּרַךְ לְיִשְׂרָאֵל וְעַל קִרְבַּת הַיְשָׁרִים אֵלָיו, וּמַעֲלַת הַתּוֹרָה וְהַמְצֻוֹת, וְכִיּוֹצֵא מִן הָעֵינָיִם וְהַלְמוּדִים, וְדָאֵי שֶׁתִּתְלַהֵט בּוֹ אֱהָבָה עֲזָה וְיִבְחַר וְיִתְאַוֶּה לְדַבֵּק בּוֹ, כִּי בְרֵאוֹתוֹ שֶׁהִבּוֹרָא יִתְבְּרַךְ הוּא לָנוּ לְאָב מִמֶּשׁ וּמְרַחֵם עָלֵינוּ כְּאָב עַל בְּנָיִם, יִתְעוֹרֵר בּוֹ בְּהַמְשֵׁךְ הַחֲפֵץ וְהַתְּשׁוּקָה לְגַמֵּל לּוֹ כְּבֵן אֶל אָבִיו.

ההתבוננות וקוקה להתבודדות ולריכוז

וְהֵנָּה לְזֶה צָרִיף הָאֵדָם שֶׁיִּתְבּוֹדֵד בְּחֻדְרָיו וְיִקְבֹּץ כָּל מַדְעוֹ וְיִתְבּוֹנֵן אֶל הַהִסְתַּכְלוּת וְאֶל הָעֵינָן בְּדַבְרֵים הָאֱמִתִּיִּם הָאֵלֶּה, וְהֵנָּה וְדָאֵי שֶׁיִּעְזְרֶהוּ לְזֶה רֹב הַהִתְמַדָּה וְהָעֵינָן בְּמִזְמוֹרֵי דוֹד עָלָיו הַשְּׁלוֹם וְהַהִתְבּוֹנְנוֹת בָּם בְּמֵאֲמָרֵיהֶם וְעֵינָנָם, כִּי בְהִיוֹתָם כָּלֵם מְלֵאִים אֱהָבָה וְיִרְאֶה וְכָל מִינֵי חֲסִידוֹת, הֵנָּה בְּהִתְבּוֹנְנוֹ בָּם לֹא יִמְנַע מִהִתְעוֹרֵר בּוֹ הַתְּעוֹרְרוֹת גְּדוֹל לְצִאת בְּעִקְבוֹתָיו וְלִלְכֵת בְּדַרְכָּיו. וְכֵן תוֹעִיל הַקְּרִיאָה בְּסִפּוֹר מַעֲשֵׂה חֲסִידִים בְּאֲגָדוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם, כִּי כָּל אֵלֶּה מְעוֹרְרִים אֶת הַשֶּׁכֶּל לְהִתְעִיעַ וְלַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֵׂיהֶם הַנְּחַמְדִּים. וְזֶה מְבַאֵר.

מפסיד החסידות: הטרדות והדאגות

אֵף מִפְסִידֵי חֲסִידוֹת הֵם הַטְּרָדוֹת וְהַדְּאָגוֹת. כִּי בְהִיֹּת הַשֶּׁכֶּל טְרוּד וְנַחֲפֵז בְּדָאָגוֹתָיו וּבְעֶסְקָיו, אֵי אֲפָשֵׁר לּוֹ לִפְנוֹת אֶל הַהִתְבּוֹנְנוֹת הַזֶּה, וּמִבְּלֵי הַתְּבּוֹנְנוֹת לֹא יִשְׁיֵג חֲסִידוֹת, וְאִפְלוּ אִם הִשְׁיִיגוּ כְּבָר, הֵנָּה הַטְּרָדוֹת מְכַרְיָחוֹת אֶת הַשֶּׁכֶּל וְיַעֲרַבְבוּת אוֹתוֹ וְאִינָם מִנִּיחוֹת אוֹתוֹ לְהִתְחַזֵּק בִּירְאָה וּבְאֱהָבָה וּבְשֶׁאֵר הָעֵינָיִם הַשִּׂיכִים אֶל חֲסִידוֹת, כְּאִשֶׁר זָכַרְתִּי. עַל כֵּן אָמְרוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָּה (שבת ל ע"ב), "אֵין הַשִּׂכִּינָה שׁוֹרָה לֹא מִתּוֹף עֲצָבוֹת וְלֹא מִתּוֹף עֲצָלוֹת וְלֹא מִתּוֹף שְׁחוֹק וְלֹא מִתּוֹף קְלוֹת רֵאשׁ אֶלָּא מִתּוֹף דְּבַר שְׂמִיחָה שֶׁל מִצְוֶה". כָּל-שֶׁכֶּן הַהֲנָאוֹת וְהַתְּעַנּוּגִים, שֶׁהֵם הַפְּסִיִּים מִמֶּשׁ אֶל חֲסִידוֹת, כִּי הֵנָּה הֵם מְפָתִים הַלֵּב לְמִשְׁךְ אַחֲרֵיהֶם וְסָר מִכָּל עֵינָיו הַפְּרִישׁוֹת וְהִדְעִיהַ הָאֱמִתִּית.

ביאורים

אתמול למדנו על הצורך להסיר את הטרדות וההפרעות השונות. כפי שכולנו מרגישים, קל מאוד לדבר על צורך זה אך לא פשוט כלל להצליח לעזוב את כל ענייני העולם הזה. במיוחד שהתביעה איננה נוגעת רק לענייני מותרות ופינוקים מיותרים אלא הרבה מעבר. התביעה היא להמנע מכל הדברים הטורדים, ואפילו מעיסוק בדברים חיוניים ויסודיים ממש כמו הפרנסה. אז מה עושים? אסור ללכת לעבוד? צריך פשוט לנטוש את הנושא? בודאי שלא. לא רק שאיננו מצוויים לנטוש את העיסוק בפרנסה, אלא שעניין זה הוא חלק מחובת ההשתדלות שלנו. אנחנו מצוויים לעשות 'השתדלות', אולם עם כל זה לעבוד ולהתגבר על עצמנו, שהעניין לא יסיר את מחשבתנו מהעיסוק המרכזי של עבודת ה'.

כיצד מכילים את שני הדברים? על האדם להבין ולהפנים שתפקידו הוא להשליך את הצלחתו על ה', וה' יעשה הטוב בעיניו. כאשר מפנים האדם עניין זה, האדם מבין שבאמת אין כל ענייני הפרנסה תלויים בו ואין הוא צריך לדאוג, וממילא מתפנה מחשבתו לעיסוק בענייני העבודה, ולא מהווה מכשול בדרך קניין החסידות.

הרחבות

ההשתדלות להתפרנס

חיב אדם להשתדל איזה השתדלות לצורך פרנסתו. רבנו בחיי מוכיח את העובדה שהאדם חייב לעשות השתדלות מסוימת: "וכאשר נסתכל בצורך האדם לסבב ולהתגלגל לגמר ענייניו, נמצאהו בראות העין, כי הצריך אל המזון, כשיושם לפניו המאכל כראוי לו, אם לא יתגלגל לאכלו בהגבתו אל פיו ולעסו, לא ישבר רעבונו וכן הצמא בצרכו אל המים, וכל שכן אם ימנע המאכל ממנו עד שיתגלגל לתקנו בטחינה ולישה ואפיה והדומה לזה. ויותר גלגול מזה וקשה, אם יצטרך לקנותו ולתקנו, ויותר מזה עוד, אם לא יזדמנו לו הדמים, שיקנה אותנו בהם, ויצטרך לגלגול ולסבוב גדול ממה שזכרנו קודם, שישתכר בדמים או שימכר מה שהוא צריך לו מחפצים וקנינים וכיוצא בהם".

לאחר מכן הוא מסביר מדוע היה צריך להטיל על בני האדם עול זה: "והעילה, אשר בעבורה חייב הבורא את האדם לחזר ולסבב על סבות הטרף ושאר מה שהוא צריך אליו, לשני פנים. אחד מהם, מפני שחייבה החכמה בחינת הנפש בעבודת האלהים ובהמרותו, בחן אותה במה שמראה זה ממנה, והוא הצורך והחסרון אל מה שהוא חוץ לה ממאכל ומשתה ומלבוש... וצוה אותם לחזר עליהם להביאם בסבות המוכנות להם על פנים מיוחדים ועתים ידועים. ומה שגזר הבורא שיגמר לאדם מהם, יגמר וישלם בהשלמת הזדמנות הסבות, ואשר לא גזר לו להגמר בהם, לא יגמר וימנעו ממנו הסבות. ונתברר ממנו העבודה והעברה בכוונה ובבחירה לאחת מהנה מבלתי האחרת, ויתחייב אחר זה הגמול והעונש ואפילו לא גמר בהם המעשה. והשני, כי אילו לא הוצרך האדם לטרח ולחזר ולסבב להבאת טרפו, היה בועט ורודף אחר העברות, ולא היה משגיח על מה שהוא חייב בו על טובת האלהים עליו" [שער הביטחון פרק ג].

אָמְנָם מה שיוכל לשמור את האדם ולהצילו מן המפסידים האלה הוא הבטחון, והוא שישליך ידו על ה' לגמרי, באשר ידע כי ודאי אי אפשר שיחסר לאדם מה שנקצב לו, וכמו שאמרו זכרונם לברכה במאמריהם (ביצה טז ע"א), "כל מזונותיו של האדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים" וכן אמרו (יומא לח ע"ב), "אין אדם נוגע במזון לחברו אפלו כמלא נימא".^ו וכבר היה האדם יכול להיות יושב ובטל והגזרה היתה מתקימת, אם לא שקדם הקנס^ז לכל בני אדם, ואמר (בראשית ג, ט), "בזעת אפיק תאכל לחם", אשר על פן חיב אדם להשתדל איזה השתדלות לצורך פרנסתו, שכן גזר המלך העליון, והרי זה כמס שפורע כל המין האנושי אשר אין להמלט ממנו. על פן אמרו (מדרש תהלים קלו, ט), "יכול, אפלו יושב ובטל? תלמוד לומר (דברים כח, ט), 'בכל משלח ידך אשר תעשה'". אך לא שההשתדלות הוא המועיל, אלא שההשתדלות מכרח, וכיון שהשתדל הרי יצא ידי חובתו, וכבר יש מקום לברכת שמים שתשרה עליו, ואינו צריך לבלות ימיו בחריצות והשתדלות. הוא מה שאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים עה, ז-ח), "כי לא ממוצא וממערב^ח, ולא ממזרח הרים, כי אלהים שופט, זה ישפיל וזה ירים". ושלמה המלך עליו השלום אמר (משלי כג, ד), "אל תיגע להעשיר, מבינתך חדל". אלא הדרך האמתית הוא דרך של החסידים הראשונים, עושים תורתן עקר ומלאכתן טפלה, וזה וזה נתקיים בידם (ברכות לה ע"א). כי כיון שעשה אדם קצת מלאכה, משם והלאה אין לו אלא לבטח בקונו ולא להצטרע על שום דבר עולמי, אז תשאר דעתו פנויה ולבו מוכן לחסידות האמתית ולעבודה התמימה.

ביאורים

לאחר קניית מידת החסידות מגיעה קניית מידת הענווה. יש שתי גישות ללימוד מסילת ישרים. דרך אחת היא ללמוד כל מידה וכל פרק, ולאחר שקונים אותם לעלות אל המדרגה הבאה. לאחר שקונים את מידת הזהירות, למשל, אפשר לעבור אל השלב הבא שהוא הזריות, וכך הלאה. הגישה השנייה אומרת שאין ללמוד את הספר בצורה זו, אלא ללמוד בו לפי סדר הפרקים. גם אם עוד לא הצלחנו לקנות לגמרי את המידה, אפשר לעבור ללמוד את הפרק הבא. על ידי חזרות רבות על הספר ועל ידי עבודה והשקעה קונים לאט לאט את המידות. בכל מקרה, מידת החסידות אינה יכולה להיבנות ללא עבודה כלשהי על מידת הענווה. ואכן הרמח"ל עסק גם קודם במידת הענווה כגון בפרק העוסק במידת הנקיות: "אֲשֶׁר מִפְּנֵי הַקְּשִׁי הַגָּדוֹל שֶׁיֵּשׁ בְּהַשְׁתַּתָּה (של מידת הענווה) הוּשְׁמָה בְּדַבְרֵי רַבִּי פִּנְחָס מִן הָאֲחֻרָנוֹת". לא סתם מוצבת מידת הענווה לקראת סוף סולם המדרגות בעבודת ה', כדי להגיע לענווה אמיתית יש לבנות שלבים מוקדמים.

במידת הנקיות דיבר הרמח"ל על הנקיות מגאווה משום שחסידי אינו יכול להיות אדם בעל גאווה. החסיד משתדל לקיים את רצון ה' בעוד שהגאווות מספק את רצון עצמו. כעת, לאחר שלמדנו את מידת החסידות יכול הרמח"ל לגשת למידה יקרה וחביבה זו, מידת הענווה. כי רק מי שעושה את רצון ה' באמת, מבין שהוא כלי ביד הקב"ה ועושה רצונו כרצון הקב"ה, יכול להיות בעל ענווה אמיתית.

המאפיין העיקרי של העניו אינו הליכה בקומה שפופה, או השפלת המבט בכל עת. העניו מכיר בערך עצמו, לא פחות ולא יותר. הוא יודע היטב מה טעון שיפור אצלו, ויודע שלכישורנות הרבים שלו יש שותפים נכבדים והם אינם קיימים בזכות עצמו. כל המעלות והכישורנות שלנו הם מאת ה', ועלינו להודות לו על שחנן אותנו בדברים טובים וברוכים.

הרחבות

• הכל בזכות אחרים

היות האדם בלתי מחשיב עצמו משום טעם שיהיה. הגמרא אומרת: "משמת רבי - בטלה ענווה ויראת חטא אמר ליה רבי יוסף לתנא: לא תיתני ענוה, דאיכא אנא" [סוטה מט:]. כלומר: רבי יוסף אמר לתנא ששנה את המשנה שלא יאמר שלאחר מות רבי בטלה הענווה, מכיוון שהוא, (רבי יוסף עצמו) קיים והוא עניו. ישנו קושי גדול בדברי רבי יוסף, שכן לכאורה דבריו נראים כגאווה. רבי צדוק הכהן מלובלין מבאר: "כי באמת היה לרבי יוסף לב נשבר ונדכה עד שלא היה בדעתו שיש לו שום יתרון מצידו רק מצד שיש לו שורש בקדושה בתולדה מבחינת התקשרות כללית נפשות ישראל" (וכיוון שאינו תולה זאת בעצמו כלל, הדבר אינו גאווה) [פרי צדיק, במדבר, חג שבועות].

• הצדיקים השלמים

אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. מדברים אלו משמע שכל אדם עלי אדמות נכשל בחטא. דבר זה, לכאורה, סותר את דברי הגמרא המונה ארבעה אנשים שלא חטאו אלא מתו 'בעטיו של נחש' (בשל חטא אדם הראשון) [שבת נה:]. בעלי התוספות דנים בשאלה זאת ומתריצים: "ברוב בני אדם קאמר".

אמנם השל"ה כותב שתירוץ התוספות דחוק, ומסביר שכתוצאה מחטא עץ הדעת האדם ירד באופן כזה שאינו יכול להישמר לפחות משגיאה קטנה: "זוה מה שאמרו, ארבעה מתו בעטיו של נחש, רצה לומר, מה שחטאו לא היה מצד רצונם, רק מצד הכרח החומר שבא מהנחש. ולפי זה, קרא (הפסוק) ד'אשר יעשה טוב ולא יחטא' קאי אכולי עלמא (מדבר על כולם)" [של"ה למסכת תענית, קמד-קמה].

פרק כב - בבאור מדת הענוה וחלקיה

הענווה וחלקיה:
במחשבה
ובמעשה

הנה כבר דברנו למעלה מגנות הגאווה, ומכללה נשמע שבח הענוה. אף עתה נבאר יותר בדרך עקר הענוה ותבאר הגאווה מאליה.

הנה כלל הענוה הוא, היות האדם בלתי מחשיב עצמו משום טעם שיהיה, וזה הפך הגאווה מממש, והתולדות הנמשכות מזה תהיינה ההפכיות של תולדות הגאווה.

ויכשנדקדק נמצא, שתלויה במחשבה ובמעשה. פי בתחלה צריך שיהיה האדם ענו במחשבתו, ואחר כך יתנהג בדרך הענוים, כי אם לא יהיה ענו בדעתו, וירצה להיות ענו במעשה, לא יהיה אלא מן הענוים המזדמים והרעים שזכרנו למעלה, שהם מכלל הצבועים אשר אין בעולם רע מהם. ונבאר עתה החלקים האלה.

הענוה במחשבה היא שיתבונן האדם ויתאמת אצלו אשר אין התהלה והכבוד ראויים לו, כל שכן ההתנשא על שאר בני מינו, וזה מפני מה שחסר ממנו בהכרח, וגם מפני מה שזכר יש בידו. מפני מה שחסר ממנו - פשוט הוא, כי אי אפשר לאדם, באיזה מדרגה שיהיה מן השלמות, שלא יהיו בו חסרונות רבים, או מצד טבעו, או מצד משפחתו וקרוביו, או מצד מקרים שקרו לו, או מצד מעשיו, ש"אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ו, ט). הן כל אלה מומים באדם שאינם מניחים לו מקום התנשאות כלל, אפלו יהיה בעל מעלות רבות, כי כבר ענינו החסרונות האלה יספיקו להחשיכם.

הנה החכמה היא המביאה יותר את האדם לידי התנשאות וגאווה, לפי שזכר היא מעלה שבאדם עצמו בחלק הנכבד שלו, דהיינו, השכל. והנה אין לך חכם שלא יטעה וישלא יצטרף ללמוד מדברי חבריו, ופעמים רבות אפלו מדברי תלמידיו, אם כן אפוא איך יתנשא בחכמתו? ואמנם מי שהוא בעל שכל ישר, אפלו אם זכה להיות חכם גדול ומפלג, באמת כשיתכפל ויתבונן יראה שאין מקום לגאווה והתנשאות. כי הנה מי שהוא בעל שכל שיידע יותר מהאחרים אינו עושה אלא מה שבחוק טבעו לעשות, כעוף שמגביה העוף לפי שטבעו בכך, והשור מושך בכחו לפי שחקו הוא, כן מי שהוא חכם, הוא לפי שטבעו מביאו לזה, ואלו אותו שעשקשו אינו חכם כמוהו היה לו שכל טבעי כמוהו - היה מתחכם כמו שנתחכם. אם כן אין כאן להתנשא ולהתגאות, אלא אם יש בו חכמה רבה הנה הוא מחייב ללמדה למי שצריך אליה, וכמאמר רבן יוחנן בן זכאי (אבות ב, ח), "אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך פי לכה נוצרת".

אם עשיר הוא - ישמח בחלקו, ועליו הוא לעזר למי שאין לו. אם גבור הוא - לעזר לכושלים ולהציל לעשוקים. הא למה זה דומה? למשרתי הבית, שפל אחד ממנה על דבר מה, וראוי לו לעמוד במשמרתו לפי פקדתו, להשלים מלאכת הבית וצרכיה, ואין בכאן מקום לגאווה לפי האמת.

והנה זה העיון וההתבוננות הראוי לכל איש אשר שכלו ישר ולא מתעקש. וכשיתברר זה אצלו, אז יקרא ענו אמת, שבלבו ובקרבו הוא ענו, והוא פענין דוד שאמר למיכל (שמואל ב, ו, כ), "והייתי שפל בעיני".

הענווה: ראוי גם לחכם וכן לעשיר ולגבור

ביאורים

אדם יכול להתגאות בעבודה יפה שעשה, הוא לא יכול להתגאות בעבודה שחברו עשה. הטיבה לכך פשוטה - זה משום שרק במשהו שמיחוס לאדם ושייך לו הוא יכול להתגאות, ואילו במעשה ידיו של מישהו אחר אין לו מה להתגאות כלל. חשוב להפנים את הנקודה הזו, שאין לנו מה להתגאות כלל. לא בחכמה שלנו, לא בגבורה גופנית או בשאר הכישרונות, ואפילו לא במידות טובות שיש בנו. קל מאוד לייחס לעצמנו את התכונות הטובות שיש בנו, אבל האמת היא שהן מגיעות, קודם כול, מאפיקים אחרים, כמו למשל מההורים וכמובן מהקב"ה.

לכן על כל תכונה טובה שיש בנו עלינו להודות בראש ובראשונה לקב"ה. ההודיה היא בפה, אבל גם במעשים. עלינו להשתמש בכישרונות שהקב"ה נתן לנו לדברים טובים ובאופן הטוב ביותר, לפתח אותם ולהתאמץ להגדילם. וזו היא הענווה האמיתית - האדם מכיר בערך עצמו, יודע מהן התכונות החזקות שנטע בו הקב"ה ומשתמש בהן לטובה.

הרחבות

• קרבן הענווה

מי שדעתו שפלה עליו... פאלו הקריב פל הקרבנות פלם. דברי חז"ל הללו מתקשרים לדברי הרמב"ן בהסבר טעמו של קרבן חטאת: "כדי שיחשוב אדם בעשותו כל אלה כי חטא לאלוקיו בגופו ובנפשו, וראוי לו שישפך דמו וישרף גופו לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכופר הקרבן הזה שיהא דמו תחת דמו, נפש תחת נפש" [פירוש הרמב"ן], ויקרא א, ט].

הכנעת הנטיות החומריות, מודגשת בדברי המאירי בהקשר של דברי חז"ל הללו: "לעולם יהא אדם מכניע את יצרו תמיד ומעלה חטאיו על לבו ויהא בטוח שתשובתו מתקבלת בכך שאף סוף כונת הקרבן לא היתה אלא להכנעת הלב ולוידוי החטאים והוא שאמר כל הזובח את יצרו ומתודה מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב קרבן וכן אמרו... וכל מי שמשפיל את עצמו ומכניע את יצרו מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב כל הקרבנות" [בית הבחירה, סנהדרין מג:].

ואמרו זכרונם לברכה (סוטה ה ע"ב), "כפמה גדולים נמוכי הרוח, שבזמן שביית-המקדש קנים, אדם מקריב עולה - שכר עולה בידו, מנחה - שכר מנחה בידו, אכל מי שדעתו שפלה עליו, מעלה עליו הכתוב פאלו הקריב כל הקרבנות כלם*, שנאמר (תהלים נא, ט), 'זבחי אלהים רוח נשברה'". הרי זה שבח של נמוכי הרוח, שהם ענוים בלבם ומחשבתם, וכן אמרו עוד (חולין פט ע"א), "לא מרבכם מכל העמים" (דברים יז, ט) - "אמר להם הקדוש-ברוך-הוא, בני, אני חושק בכם, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדלה אתם ממצעטין עצמכם לפני, נתתי גדלה לאברהם, אמר (בראשית יח, כז), 'ואנכי עפר ואפר'. נתתי גדלה למשה ואהרן, אמרו (שמות יז, ט), 'ונחנו מה'. נתתי גדלה לדוד, אמר (תהלים כב, ז), 'ואנכי תולעת ולא איש'".

כל זה ממה שאין הלב הישר מניח עצמו להתפתות משום מעלה אשר יבואהו, בידעו באמת שכבר לא מפני זה יוצא מידי שפלותו, מצד החסרונות האחרות שאי אפשר שלא יהיו בו, ועוד, שאפלו באותם המצוות עצמם שהשיג, לא הגיע ודאי לתכלית האחרון. ועוד, אפלו לא יהיה בו חסרון אחר, אלא היותו בשר-ודם ילוד אשה, די לו זה והותר לפחיתות וגריעות, עד שלא יאות לו ההנשא כלל. כי הרי כל מעלה שהוא משיג אינו אלא חסד אל עליו, שרוצה לחן אותו, עם היותו מצד טבעו וחקריותו שפל ונגזר עד מאד, על כן אין לו אלא להודות למי שחננו, ולקנע תמיד יותר.

הא למה זה דומה? לעני ואביון שמקבל מתנה בחסד, שאי אפשר לו שלא יבוש, כי כל מה שיירבה החסד שיקבל, כך ירבה הבשת שיבוש, כן הדבר הזה, בכל אדם שעניו פקוחות לראות את עצמו בהיותו משיג מעלות טובות מאת השם יתברך, וכענין שאמר דוד הפולך (תהלים קטז, יב), 'מה אשיב לה' כל תגמולהי עלי'".

וכבר ראינו חסידים גדולים שנענשו על שהחזיקו טובה לעצמם עם כל חסידותם. נחמיה בן חכליה, אמרו זכרונם לברכה (סנהדרין צג ע"ב), "מפני מה לא נקרא ספרו על שמו? מפני שהחזיק טובה לעצמו", וכן חזקיה אמר (ישעיה לח, יז), 'הנה לשלום מר לי מר', לפי שענהו הקדוש-ברוך-הוא (שם לו, לה), 'וגנתי על העיר הזאת להשיעה למעני ולמען דוד עבדי', וכמאמרם זכרונם לברכה (ברכות י ע"א), 'כל התולה בזכות עצמו, תולין לו בזכות אחרים'. הרי לך שאין לאדם אפלו להחזיק טובה לעצמו על טובותיו וכל-שכן שלא יתנשא ויגבה בהם.

ואמנם כל זה הוא ממה שראוי להשיב אל לבו מי שיהיה כאברהם, כמשה, כאהרן, כדוד ושאר החסידים שזכרנו, אבל אנחנו, יתומי-יתומים, אין לנו צרכים לכל זה, כי כבר יש יוש איתנו חסרונות רבות שאין צריך עיון גדול לראות פחיתותנו, וכל חכמתנו כאין נחשבת, כי היותר חכם גדול שבינינו אינו כי אם מן תלמידי התלמידים אשר בדורות הראשונים. וזה מה שראוי שנבין ונדע באמת, ולא יזוח עלינו לבנו חנם, אלא נכיר שדעתנו קלה ושכלנו חלש עד מאד, הסכלות רב בנו והטעות גוברת, ואשר נדע אותו אינו אלא מעט מן המעט, אם כן ודאי שאין ראוי לנו ההנשא כלל, אלא הבשת והשפלות. וזה פשוט.

מאמרי חז"ל על מעלת הענווה

טעמים שכלים לענווה

עונשם של חסידים שהחזיקו טובה לעצמם

חובה יתירה של ענווה לאחר ירידת הדורות

ביאורים

הענווה היא מידה שהופכת להיות תכונת נפש. כמו כל המידות היא מתבטאת גם במעשים חיצוניים. כמו שאדם חכם אומר דברים חכמים, אבל לא זה מה שהופך אותו להיות חכם. גם אם פיו לא היה מפיק דברי חכמה אלא היה שותק - עדיין היה חכם. דברי החכמה שהוא אומר הם רק פועל יוצא מהיותו חכם. כך גם אצל העניו. קודם כול הוא עניו, והדבר מתבטא כמובן גם במעשיו. מעשים של ענווה אינם בהכרח מעידים על ענווה, אבל העניו בהכרח יתנהג גם במעשיו בענווה. על דבר זה אנו אומרים בכל בוקר לפני תפילת שחרית - "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי". אדם שיש לו יראת שמים והוא בעל ענווה, נוהג כך בינו לבין ה' ובינו לבין עצמו, וכך גם בהתנהגותו בציבור, הוא פועל בצורה הכי כנה ואמיתית. העניו גם לא ייפגע אם יעליבו אותו. אמנם הוא חש שהיה כאן עלבון, הוא איננו אדם ללא רגשות, אך אינו נפגע באופן אישי. אין לו סיבה להיעלב. אם הוא באמת עשה משהו לא כשורה, הוא ישמח באמירה כי סוף סוף הוא יכול לתקן, ואם התכוונו להעליב אותו על מנת לפגוע בו, הוא יודע שהעלבון אינו כלפיו אלא כלפי מי שעשה אותו כך - הקב"ה. הוא נעלב, אבל לא עולב בחזרה, כי הוא לא לוקח את הדברים לפן האישי. ודאי שגם לא ישנא את זולתו בגלל ניסיונו לפגוע.

הרחבות

מעלת השתיקה

בְּזֶלְעָהוּ חָסַר לֵב - וְאִישׁ תְּבוּנוֹת יַחֲרִישׁ. המלבי"ם מסביר מדוע בפסוק זה כתוב שמי שבוזז לרעהו נקרא חסר לב, ואילו בהמשך הספר [יד, כא] הוא נקרא חוטא: "וכל אחד נלמד מענינו, שם מדבר שמבזהו בלא סבה וזה חוטא נגד חקי החכמה, ופה מדבר אם רעהו בזה אותו תחלה שבזה אינו חוטא רק שהוא נגד חקי הבינה" [משלי יא, ב].

גבורה פנימית

הַנְּעֻלְבִים וְאֵינָם עוֹלְבִים... וְאֵהָבִיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בַּגְּבֻרָתוֹ. הרב קוק מבאר שאין כוונת חז"ל שהאדם "ימחק" את נטיותיו הטבעיות: "לא אמר מי שמעליבים אותם ואינם עולבים, כי אז היה אפשר להכניס בכלל גם אותן שהושפלה נפשם עד למדריגת ההמתה הרוחנית, באופן שהחוש המרגיש את רגשי ההנאה של הכבוד ורגשי הצער של העלבון נתטמטם אצלם, ובאמת לא זוהי דרכה של תורה, כי אם שהנשמה תהיה חזקה, כוח החיים יהיה במילואו, הרגש של הרגשת הכבוד ומכאוב העלבון הטבעי יהיה במלא בנינו הנפשי, במדה הראויה לאדם מצד צלם אלהים אשר לו, המופיעה על מעלת נשמתו שהיא כבודו אבל בכל המעמק של ההרגשה הברורה בצער העלבון, עד שהם נעלבים, בכל זאת רגש המוסר ואהבת הבריות, גם אותם שהעונו את דרכם והעבירו את הדרך עליהם, הוא חזק כל כך עד שהם אינם עולבים, דוקא עם אותו המכאוב הגדול שנפשמ מצעירות בעלבונם הם משתמשים בו לעצור ברוחם, שלא להיות הם מוזיקים ומכאיבים את אחרים אף על פי שהם עולביהם עצמם. זאת היא גבורת הקודש של החיים" [עין איה שבת ט, פג].

לעילוי נשמת חנה בת מג'ודה ע"ה

'גריוא', בשלה לו כמות גדולה ביותר (כפי המקובל בא"י כיגריוא). אמר לה הביאי לי שני אבטיחים הלכה והביאה לו שני נרות. אמר לה לכי ותשברי אותם על 'רישא דבבא' (= ראש השער) היה יושב החכם התנא בבא בן בוטא באותה שעה ודן דין (חשבה האשה שבעלה התכוון ליבא בן בוטא). הלכה ושברה את הביצים על ראשו. אמר לה החכם 'מה זאת עשית?'. אמרה לו: 'כך ציווני בעלי'. אמר לה החכם וכו'. **מִרְיֵשׁ הָיָה אַמִּינָא וכו'.** מתחילה הייתי אומר 'אני ענוותן', אך מאז שראיתי את ר' אבא מהעיר עכו שאמר בדרשתו טעם הלכה מסוימת והמתורגמן (שתפקידו להשמיע בקול את דברי החכם לצבור) בתרגומו אמר טעם אחר ור' אבא לא הקפיד עליו, אמרתי: 'לא ענוותן אני'.

וְהָיָה דְבָרָנוּ עַד הַנָּה מַעֲנוֹת הַמְחַשְׁבָּה, נְדַבֵּר עִתָּהּ מַעֲנוֹת הַמַּעֲשֵׂה, וְהִיא תִתְחַלֵּק לַאֲרֻבְעָה חֻלְקִים, בְּהִתְנַהֵג עֲצָמוּ בְּשִׁפְלוּת, בְּסָבוּל הַעֲלֻבוֹנוֹת, בְּשִׂנְאָה הַרְבּוֹנוֹת וּבְרוּחַ מִן הַכְּבוֹד, בְּחֻלְקַי כְּבוֹד לְכָל.

הָאֶחָד הוּא בְּהִתְנַהֵג בְּשִׁפְלוּת וְזֶה רְאוּי שִׁיְהִיָּה בְּדַבּוּרוֹ, בְּהִלְכִיתוֹ, בְּשִׁבְתוֹ וּבְכָל תְּנוּעוֹתָיו.

הענווה
במעשה וארבעת
חלקיה (הנהגה
בשפלות, סבילת
העלבונויות,
שנאת השררה,
חילוק כבוד
(לכל)

דַּבּוּרוֹ - אָמְרוּ זְכָרוֹנָם לְבָרְכָה (יומא פו ע"א), "לְעוֹלָם יִהְיֶה דַּבּוּרוֹ שֶׁל אָדָם בְּנַחַת עִם הַגְּרִיזוֹת", וּמִקְרָא מְלֵא הוּא (קהלת ט, יז), "דְּבָרֵי חֲכָמִים בְּנַחַת נְשָׁמְעִים". צִרְיָ שִׁיְהִי דְבָרֵי דְבָרֵי כְבוֹד וְלֹא דְבָרֵי בְּיָזוּן. וְכֵן הוּא אֹמֵר (משלי יא, ב), "בְּזֶלְעָהוּ חָסַר לֵב", וְאֹמֵר (שם יח, ג), "בְּבוֹא רִשְׁעֵי בָּא גַם בּוֹז".

בְּהִלְכִיתוֹ - אָמְרוּ זְכָרוֹנָם לְבָרְכָה (סנהדרין פח ע"ב), "שְׁלַחוּ מִתָּם, אִיזְהוּ בֶן הָעוֹלָם הָאֵל? עֲנוּתוֹן וְשִׁפְלָה בְּרָךְ, שִׁיָּה עֵיל, שִׁיָּה נִפְק". וְלֹא יִלְךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה וְלֹא בְּכַבְדוֹת גְּדוֹל עֵקֵב בְּצַד גְּדֹל, אֲזַלָּה דְבָרָה פֶּל הוֹלֵךְ לְעִסְקָיו. וְכֵן אָמְרוּ זְכָרוֹנָם לְבָרְכָה (ברכות מג ע"ג), "כָּל הַהוֹלֵךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה, כְּאִלוּ דוֹחֵק רִגְלֵי הַשְּׂכִינָה", וְכַתִּיב (שעיה י, ג), "וְרַמְי הַקּוֹמָה גְּדָעִים".

בְּשִׁבְתוֹ - שִׁיְהָא מְקוּמוֹ בֵּין הַשְּׁפִלִים וְלֹא בֵּין הַרְמִים, וְהוּא גַם פֶּן מִקְרָא מְלֵא (משלי כה, ו), "אֵל תִּתְהַדֵּר לְפָנַי מְלֶךְ וּבְמִקּוֹם גְּדֹלִים אֵל תִּעְמָד" וגו'. וְכֵן אָמְרוּ זְכָרוֹנָם לְבָרְכָה בְּיִקְרָא רַבָּה (א, ה), "הִרְחַק מִמְּקוֹמֶךָ שְׂנִים וְשִׁלְשָׁה מְקוֹמוֹת וְשֵׁב עַד שִׁיאֲמָרוּ לָךְ עֲלֶה. וְאֵל תִּעְלֶה" שִׁיאֲמָרוּ לָךְ רַד". וְעַל כָּל הַמְּקוּטִין עֲצָמוּ אָמְרוּ זְכָרוֹנָם לְבָרְכָה (בבא מציעא פה ע"ב), "כָּל מִי שֶׁמְּקוּטִין עֲצָמוּ עַל דְּבָרֵי תוֹרָה בְּעוֹלָם הַזֶּה נַעֲשֶׂה גְדוֹל לְעוֹלָם הַבָּא", וְנִכְנָד זֶה אָמְרוּ (ילקוט שמעוני יחזקאל רמז סא), "הַסֵּר הַמְּצַנְפָּת וְהָרֵם הָעֵטְרָה" (יחזקאל כא, לא) - "כָּל מִי שֶׁהוּא גְּדוֹל בְּעוֹלָם הַזֶּה קָטָן בְּעוֹלָם הַבָּא", וּמִנַּה לְהַפֵּךְ - מִי שֶׁהוּא קָטָן בְּעוֹלָם הַזֶּה, זְמַן גְּדֻלָּתוֹ לְעוֹלָם הַבָּא, וְאָמְרוּ (סוטה ה ע"ב), "לְעוֹלָם יִלְמַד אָדָם מִדַּעַת קוֹנוֹ, שֶׁהִרִי הַנִּיחַ הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא כָּל הָרִים וְגִבְעוֹת וְהַשְּׂרָה שְׂכִינָתוֹ עַל הַר סִינַי", וְזֶה מְפָנֵי שִׁפְלוּתוֹ, וְכֵן אָמְרוּ (ראש השנה יז ע"ב), "לְשִׁאֲרֵי תַּחֲלָתוֹ" (מזכח ז, יח) - 'לְמִי שֶׁמְּשִׁים עֲצָמוּ כְּשִׁירִים".

הַחֻלְקַי הַשְּׁנַי הוּא סְבִילַת הַעֲלֻבוֹנוֹת. וְהָיָה בְּפָרוּשׁ אָמְרוּ זְכָרוֹנָם לְבָרְכָה (ראש השנה יז ע"א), "לְמִי נוֹשֵׂא עוֹוֹן? לְמִי שְׁעוֹבֵר עַל פְּשָׁע". וְאָמְרוּ עוֹד (שבת פח ע"ב), "הַנְּעֻלְבִים וְאֵינָם עוֹלְבִים, שׁוֹמְעִים חֲרַפְתָּם וְאֵינָם מְשִׁיבִים, עֲלֵיהֶם הַכְּתוּב אֹמֵר (שופטים ה, לא), "וְאֵהָבִיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בַּגְּבֻרָתוֹ".

וְסַפְרוּ מִגְּדֵל עֲנוּתוֹ שֶׁל בְּבָא בֶן בּוּטָא, זֶה לְשׁוֹנָם (נדרים סו ע"ב), "הוּא בֶר-בְּבָלָה דְסָלִיק לְאַרְצָה יִשְׂרָאֵל, נְסִיב אֲתָתָא, אָמַר לָהּ, בְּשִׁילִי לִי תְרִי טְלַפִּי וְכו', אָמַר לָהּ, זִילִי אֵייתִי לִי תְרִי בּוּצִינִי, אֲזֵלַת וְאֵיתִי לִיָּה תְרִי שְׂרָגִי, אָמַר לָהּ, זִילִי תְבָרִי יְתָהוֹן עַל רִישָׁא דְבְּבָא. הָיָה יְתִיב בְּבָא בֶן בּוּטָא וְדָאִין דִּינָא, אֲזֵלַת וְתִבְרַת יְתָהוֹן עַל רִישִׁיָּה, אָמַר לָהּ, מָה הָדִין דְעֵבְדְתָּ? אָמְרָה לּוּ, כֶּךָ צִנְיָ בְעֵלִי, אָמַר עֲשִׂית רְצוֹן בְּעֵלָךְ, הַמְּקוֹם יוֹצִיא מִמֶּךָ שְׁנֵי בָנִים כְּבָבָא בֶן בּוּטָא"

וְהָלַל כְּמוֹ כֵן סַפְרוּ מִרְבַּ עֲנוּתָנוֹתָ בְּמִסְכַּת שְׁבַת (ל ע"ב), זֶה לְשׁוֹנָם, "תַּנּוּ רַבְּנָן, לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם עֲנוּתָן כְּהַלָּל" וְכו', וְנִרְבִּי אֲבָהוּ אַחֲרֵי רַב עֲנוּתוֹ מְצָא שְׁעֵדָן לֹא הִגִּיעַ לְהִיּוֹת רְאוּי לִיקְרָא עֲנֵן, זֶה לְשׁוֹנָם (סוטה מ ע"א), "אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ, מִרְיֵשׁ הָיָה אַמִּינָא עֲנוּתָנָא אָנָּא, פִּינּוּ דְחֻזִּינָא לְרַבִּי אֲבָא דְעָכוּ, דְאָמַר אִיהוּ חַד טַעְמָא, וְאָמַר אַמּוּרִיָּה חַד טַעְמָא וְלֹא קִפִּיד, אַמִּינָא, לָאו עֲנוּתָנָא אָנָּא".

בָּא גַם בּוֹז - דְּרַךְ הַרְשַׁע לְבוֹזוֹת אַחֲרֵים. שְׁלַחוּ מִתָּם - שְׁלַחוּ מֵא"י לְבַבֵּל. שִׁיָּה עֵיל, שִׁיָּה נִפְק - מִתְּכוּפָה וּנְכַסֵּס מִתְּכוּפָה יוֹצֵא (דָּרָךְ עֲנוּת). וְאֵל תִּעְלֶה וכו' - אֵל תִּשָּׁב בְּמִקּוֹם הָרְאוּי לָךְ בְּעִינֶיךָ, שְׂמָא יֵאמְרוּ לָךְ רַד. וּמִנַּה - וּמִכָּאֵן נִלְמַד. כְּשִׁירִים - כְּטַפֵּל. סְבִילַת הַעֲלֻבוֹנוֹת - סוּפַג עֲלֻבוֹנוֹת בְּשִׁקֵּט. הוּא בֶר בְּבָל וכו' - אָדָם מִבְּבַל עֵלָה לְאַרְצָה יִשְׂרָאֵל וּנְשָׂא אִישָׁה (ושפּת הדיבור שלחם הייתה שונה). אמר לה 'בשלי לי שתי רגלי בהמה' בישלה לו שני גריגרי עדישים, כעס עליה. למחרת אמר לה 'בשלי לי כמות קטנה הנקראת

